

Роман КАРПЕНКО

старший викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Софія ТАРАСЕНКО

студентка ННІ права та інноваційної
освіти Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

**ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВА СУТЬ ЗАОЧНОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВИ
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Історико-правовий аналіз заочного розгляду цивільних справ у законодавстві України дозволяє зробити висновок, що до реформи 1864 року наслідком неявки зовсім не було заочне провадження, а лише або звинувачення відповідача без судового розгляду у випадку його неявки, або, навпаки, відмова в позові у випадку неявки позивача. Оскільки такий порядок видавався дуже несправедливим та несумісним із основними засадами змагального процесу, були вироблені за зразком закордонних законодавств правила заочного провадження у разі неявки сторін в судове засідання. К. Анненков справедливо зауважує, що ці обставини послужили лише мотивом, який привів до думки про необхідність введення в наш цивільний процес інституту заочного рішення [1, с. 65–66]. Вони, однак, не розкривають ні підстав, ні мети, ні процесуально-правової природи сучасної моделі заочного провадження. Водночас з'ясування цих питань безсумнівно видається необхідним для правильного розуміння окремих законодавчих положень, якими визначається процедура заочного розгляду справи в цивільному процесі України.

Термін «заочний» означає такий, «який відбувається за відсутності особи, якої щонайменше стосується». Тому буквальне тлумачення словосполучення «заочний розгляд справи» дозволило б зробити висновок, що це будь-який розгляд цивільної справи, який відбувається у відсутності позивача або відповідача, у тому числі і тоді, коли є клопотання від них про розгляд справи у їх відсутності. Законодавець же пішов іншим шляхом. Відповідно до ЦПК України заочним визнається лише розгляд справи, що відбувається за відсутності відповідача і за чітко встановлених умов, які будуть проаналізовані нижче.

У доктрині цивільного процесуального права пропонувалися різні визначення поняття заочного провадження, заочного розгляду справи, заочності в цивільному процесі чи заочного рішення. В. Годлевські під заочністю в широкому значенні розуміє пропуск будь-якої аудієнції в суді, а у вузькому – пропуск аудієнції, призначеної для розгляду справи по суті [2, с. 17]. Приблизно в такому ж аспекті розглядає категорію заочності в цивільному процесі й А. Менцинський. Видається, що в сучасний період аналіз цивільного процесуального законодавства не дозволяє настільки широко тлумачити категорію заочності в цивільному судочинстві, оскільки у ЦПК України вона використовується у набагато вузькому значенні – тільки у контексті заочного розгляду справи, що має місце лише при неявці відповідача за чітко встановлених умов.

А. Любавський розглядає заочні рішення як такі судові рішення, які ухвалюються по справі, якщо хоча б одна із сторін не з'явилася на словесні змагання. М. Й. Штефан заочним визнає рішення, ухвалені за наявними у справі доказами у разі неявки в судове засідання відповідача, який належним чином був повідомлений і від якого не надійшло інформації про причини неявки або зазначені ним причини визнані неповажними судом, якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи. І. М. Зайцев та А. А. Власов заочне провадження розглядають як встановлений законом порядок проведення судового засідання і ухвалення рішення за позовом у відсутності відповідача.

Усі вищеразглянуті позиції лише частково відображають основні характеристики заочного розгляду справи – ті, що відрізняють його від звичайного порядку розгляду цивільних справ. ЦПК України не дає визначення ні заочного розгляду, ні заочного рішення, вказуючи лише на умови проведення заочного розгляду справи. Тому, керуючись лише системним тлумаченням цивільного процесуального законодавства та доктринальними напрацюваннями, заочний розгляд справи в цивільному процесі України можна визначити як порядок розгляду та вирішення судом цивільного спору по суті, що можливий зі згоди позивача, базується на дослідженні усних пояснень позивача та інших

наявних у справі матеріалів і відбувається без участі відповідача, який належним чином повідомлений і від якого не надійшло повідомлення про причини неявки або якщо зазначені ним причини визнані неповажними і який наділений правом вимагати перегляду заочного рішення у спрощеному порядку. Відповідно, заочне рішення – це таке рішення суду, яким вирішується цивільно-правовий спір по суті, яке ухвалене за результатами заочного розгляду справи [3]. Процесуально-правова суть заочного розгляду цивільних справ, на нашу думку, зводиться до того, що заочний розгляд справи – це один із можливих наслідків неявки в судові засідання однієї із осіб, які беруть участь у справі, зокрема відповідача.

За своєю процесуально-правовою природою заочний розгляд справи в цивільному судочинстві не є самостійним видом провадження, адже він не обумовлений природою матеріально-правового відношення, характером та підставами розглядуваних судом вимог. Досить часто заочне провадження називають спрощеною процедурою. Однак щодо цього питання можна погодитися з І. І. Черних, яка, зокрема, відстоює позицію, що заочне провадження не є скороченим чи спрощеним, оскільки порядок заочного розгляду справи підпорядковується загальним правилам судового розгляду, тільки наділений при цьому певними особливостями, що є істотним для того, аби бути закріпленим в окремих нормах. Окрім того, заочне рішення після набуття чинності за своїми правовими наслідками абсолютно нічим не відрізнятиметься від судового рішення, ухваленого у звичайному порядку. Тому вживання терміна «заочне провадження» треба вважати умовним. Більше того, навіть ЦПК України не згадує такого поняття як заочне провадження, оперуючи лише категоріями заочного розгляду справи та заочного рішення.

Багато процесуалістів заочний розгляд справи та заочне рішення вважають процесуальною санкцією, що застосовується в цивільному судочинстві щодо відповідача, який не з'являється в судові засідання [3, с. 33–37]. Така позиція базується на визнанні існування цивільної процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності. Якщо норми цивільного процесуального законодавства встановлюють правові приписи щодо належної поведінки учасників цивільного судочинства, передбачають обов'язки в цивільному процесі, то наявність санкцій видається необхідною. Це дозволить забезпечити дотримання зобов'язуючих цивільно-процесуальних норм. Разом з тим, видається не цілком обгрунтовано розглядати заочне провадження як міру відповідальності недобросовісного відповідача, який свідомо затягує процес, не з'являючись в судові засідання. У такому випадку не враховується той фактор, що будь-які санкції можуть застосовуватися до учасників процесу виключно за невиконання покладених на них обов'язків. Однак в кінцевому підсумку, відповідно до принципу змагальності цивільного процесу, право вибору – брати участь у судових засіданнях чи ні – залишається за відповідачем. Якщо ж все-таки схилитися до позиції, що заочний розгляд – це санкція, то, на нашу думку, доцільно обгрунтовувати таку позицію тим, що заочний розгляд виступає несприятливим процесуальним наслідком для відповідача, який не виконує обов'язок повідомляти суд про причини неявки в судові засідання.

Як справедливо зазначає В. А. Бабаков, законодавець логічно виходить з того, що невиконання того чи іншого процесуального обов'язку стороною не повинно відобразитися на правах інших осіб, які беруть участь у справі, впливати на доступ до правосуддя і на розгляд їх справи судом в змагальному процесі. Тож заочний розгляд справи має двоїсту природу: з одного боку, це санкція щодо відповідача, який не виконує покладених на нього процесуальних обов'язків, а з іншого – спосіб захисту прав позивача відповідно до завдань та мети цивільного судочинства. А також – і спосіб захисту прав відповідача, оскільки під час заочного розгляду справи саме відповідачеві надається додаткове право перегляду заочного рішення судом, що його ухвалив.

Сучасні дослідники, критикуючи норми процесуального законодавства про заочне рішення, однак пропонують не відмовлятися від нього, оскільки цей інститут не є шкідливим, досить міцно увійшов в науку та використовується на практиці.

1. Косса С. Заочне провадження за новим ЦПК. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XII регіональної науково-практ. конф. 8–9 лютого 2007 року. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. С. 290–292.

2. Косса С. М. Заочний розгляд справи за процесуальним законодавством зарубіжних країн. *Підприємництво. Господарство. Право*. 2007. № 6. С. 54–56.

3. Навроцька Ю. В. Процесуально-правова суть та становлення інституту заочного розгляду справи в цивільному процесі України. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2006. Вип. 42. С. 191–197.
